

A morfoszintaktikai szabályok és a pszicholingvisztika*

1. A morfoszintaktikai elméletek és a pszicholingvisztika

Szilágyi N. Sándor könyvében a nyelvtanításnak a kognitív tudományokkal való kapcsolatára hívja fel a figyelmet, ami meglátása szerint a nyelvésznek „azért nagyon fontos, mert [...] onnan is szerezhet értékes támpontokat annak eldöntéséhez, hogy egy adott magyarázó modell értelmezhető-e vajon beszédtevékenység-grammatikaként is egyben, vagy pedig ennek elháríthatatlan pszicholingvisztikai akadályai vannak” (2004: 83). Ebből kiindulva pedig úgy véli, hogy „bármely olyan grammatika [...], amely világos, pontosan meghatározott toldalékhatárokkal dolgozik, beszédtevékenység-grammatikának aligha válhatna be” (2004: 80), mivel a beszélő az egyes szóalakokhoz nagy valószínűséggel „nem valamilyen összerakó szabály, hanem egy általános hangzásséma alapján jut el” (2004: 81).

Felvetése korántsem légből kapott. A kognitív tudományok területén végzett számos vizsgálatból tudjuk, hogy az emberi percepció prototípuselvű, azaz diszkrét és analitikus kategóriák helyett analóg és holisztikus(abb) mintákon alapul.¹ A pszicholingvisztikai-eszközfonetikai mérések és megfigyelések ugyanakkor arra is utalnak, hogy mindez ráadásul fonotaktikai meghatározottságú, vagyis a megnyilatkozások hangsorszerkezetére épül.² A dekodolási egységekként funkcionáló hangkapcsolatok pedig a jelek sze-

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1 Ehhez mindenekelőtt l. Kuhl „perceptuális mágnés”-elméletét (1991). Ezen túl vö. általában véve Donald 2001: 218–219, Winkler 2003: 165–166, csecsemők vonatkozásában pedig Gopnik–Meltzhoff–Kuhl 2005: 120. Adalékként lásd még 117–118, 197, Csibra 2003: 255–257, MacWhinney 2003: 507, Lukács 2006: 97–98. Mindezekről Fehér 2008b: 25–28.

2 A pszicholingvisztikai tesztekhez l. elsősorban Warren 1970, gyerekek vonatkozásában Liberman–Shankweiler–Fischer–Carter 1974, illetve MacWhinney 2003: 507, 512–513, emellett Pléh 2000: 970–971, 2006b: 730–731, Dankovics–Pléh 2001, innen is különösen 66, Donald 2001: 217–219, Crystal 2003: 189–190, Lukács–Pléh 2003: 541–542, Winkler 2003: 166, Honbolygó 2007: 379–380, Pléh–Lukács–Kas 2008: 811–817. Eszközfonetikai oldalról vö. Lotz–Abramson–Gerstman–Ingemann–Nemser 1960, Gósy 2004: 167, 2005: 160, Honbolygó 2007: 366–367. A problémáról együttesen Fehér 2008b: 28–36, 38–41.

rint a nyelvelsajátítás korai szakaszában szintén kombinatorikus mintákból, a beszéd prozódiai és intonációs íveiből válnak ki, amelyeknek a memorizálása már a magzati korban megkezdődik.³

Figyelembe véve, hogy az első alaki-mondattani műveletek legegyszerűbben a nyelv már meglévő struktúrájának közvetlen folytatásaiként jöhetnek létre, az a morfoszintaktikai rendszer látszik evolúciósan igazán előnyösnek, amelyik az addigi nyelv szerveződés jellegzetességeinek talaján bontakozhat ki. Ebből a nézőpontból pedig a nyelvtanainkban megjelenő kategorikus elemző-szerkesztő struktúra – mivel a nyelv elsődleges kombinatorikus mintáihoz nem illeszthető – nemhogy nem praktikus, de kimondottan nehézkes. Egy ilyen rendszer működtetése mindenekelőtt egy merőben új (analitikus) mechanizmus kialakítását, majd ennek a megelőző (holisztikusabb) szerkezettel való összehangolását kívánná meg.⁴

Mindezekből adódóan a Szilágyi N. tanár úrnak tisztelgő írásomban az alaki-mondattani folyamatok szokásos, szabályalapú koncepciója helyett a morfoszintaktikai műveletek analógiás jellege mellett érvelek – mégpedig a pszicholingvisztika (ezen belül is főként a nyelvelsajátítás) felől közelítve. Teszem mindezt azzal a szándékkal, hogy rámutassak: a grammatikáról alkotott képünk ilyen felülvizsgálatával talán nemcsak teoretikus nyelvtani modelljeink, de az elméleti nyelvtudomány megállapításaira alapozó alkalmazott nyelvészeti vállalkozások is sikeresebbek lehetnek.

2. A „szótárrobbanás” és a morfoszintaxis analógiás kibontakozása

Ha a nyelv eredendő felépítése fonotaktikai meghatározottságú, akkor annak a morfoszintaxisnak, amit valóban a nyelvelsajátítási előzmények szerves folytatásának tekinthetünk, az egészlegesen memorizált szóalakok használatelvéű lexikonára kell ráépülnie. Talán nem véletlen, hogy több gyermeknyelvi teszt is rámutatott: a nyelvtani teljesítmény soha nem jár a szótanulás fejlettségi szintje előtt. A grammatikai tudás szorosan és nemlineárisan követi a szókincs méretét, miután ez utóbbi elér egy kritikus értéket, minőségi változás következik be a nyelvtanban.

27 gyerek longitudinális (életkori követéses) vizsgálata során Bates munkatársaival a 28 hónapos kori szótudás és az átlagos mondathossz (MÁH) között 0,73-as, az utóbbit a 20 hónaposok szómennyiségével egybevetve 0,83-as korrelációt mutatott ki, ami pedig jóval erősebb volt a passzív és aktív szavak vonatkozásában megfigyelhető összefüggésnél (Bates–Bretherton–Snyder 1988, Bates–Goodman 2001). E mérési eredményeknek megfelelően viselkedett az a modell is, amivel Marchman és Bates az angol múlt idő elsajátítását szimulálta: a gép által megtanult igék számának növekedése egy idő után hirtelen kvalitatív előrelépést idézett elő az új elemekkel kapcsolatos alaktani produkcióban is (1994).⁵

3 A számtalan vizsgálat közül l. pl. Mampe–Friederici–Christophe–Wermke 2009, Byers-Heinken–Burns–Werker 2010. A kérdésről összefoglalóan Csibra 2003: 256–257, továbbá Fehér 2008b: 36–40. Vö. még MacWhinney 2003: 507–508, Gopnik–Meltzoff–Kuhl 2005, Lukács 2006: 97.

4 Ehhez továbbá – nem a fonológia felől közelítve, szűkszavúbb és kevésbé határozott megfogalmazással – vö. Lukács okfejtését (2008: 122).

5 További adalékokhoz l. MacWhinney 2003: 511, Lukács 2005: 41–43, Pléh–Lukács–Kas 2008: 840–841.

A gyerekek minél több szót ismernek meg, annál inkább megvan az a lehetőségük, hogy ezeket – a társas-pragmatikai jelzésekkel való eredendő összekapcsolásukon túl – egymáshoz is viszonyítsák (például az *ablakok*-at egyéb *ablak*- kezdetű szavakhoz, illetve olyan alakokhoz, mint az *-ok* végű *asztalok*), ezáltal pedig a megnyilatkozásoknak valamiféle kvázi morfoszintaktikai szerkezetet tulajdonítsanak.⁶ Az így induló folyamat során a babák a hasonló relációkat jelző egészes szóformákhoz – analóg szövegkörnyezetük és rokon hangsorrészleteik párhuzamba állításával – fokozatosan alaki struktúrákat és mondattani szerepeket társítanak, aminek következtében a holisztikusan memorizált szavak a későbbiekben már mint szó-, illetve morfémakomplexumok funkcionálhatnak.⁷

Ezt mutatja az a híres kísérlet is, amiből kiderül: a kicsik nyelvében a számjeles szavak kezdetben jelentésanilag-alakilag még nem transzparenssek, ezek csak a beszédprodukción megjelenése után, fokozatosan válnak áttetszővé. Amikor Berko angol anyanyelvű gyerekekkel egy *wug* fantázianevű kitalált állatfigurát ismerttetett meg, aztán mutatott belőle egymás mellett kettőt, és megkérdezte, mik ezek, a válaszokban az elvárt alak csak négyéves kortól fogva jelent meg, jóllehet az ismert szavak többes számát már a kétévesek is tudták (1958).⁸

A holisztikusan tárolt szavak alaki-mondattani áttetszőségének ilyen kialakulásáról tanúskodik az a jelenség is, hogy az ún. rendhagyó elemek megszokott formája (például az angol *went*) és az ettől eltérő változat (ez esetben: a *goed*) a gyerekek nyelvi produkciójában egy ideig rövidebb-hosszabb szakaszonként módosuló arányban, de párhuzamosan tapasztalható úgy, hogy a közösség által használatos elem rendre előbb tűnik fel. Akár az ezekből rajzolt, az alaktan elsajátításának általános érvényű, felfelé tartó, de egyre laposabb visszaeséseket, majd emelkedéseket mutató függvényét (vö. Lukács 2001: 121–122, Crystal 2003: 304), akár ennek az „U alakú tanulási görbe”-ként ismert szélsőséges esetét (Lukács 2001: 122, MacWhinney 2003: 517) tekintjük, a kiinduló teljesítmény visszaesését, illetve a morfoszintaktikai minták későbbi túláltalánosításait csak akkor tudjuk magyarázni, ha kezdeti egészes szóalakokkal és az ezekben fokozatosan kibontakozó belső transzparenciával, nem pedig alaki-mondattani tulajdonságaik tekintetében eleve tagolt szavakkal és eredendő kompozicionális műveletekkel számolunk.⁹

A morfoszintaxis efféle megformálódásával lehet összefüggésben, hogy a kicsiknél olyan jellegű, a jelentéstulajdonításban megnyilvánuló teljesítmény, ami az alaki-mondattani tudás előszobájaként értelmezhető, a vizsgálatok szerint rendre valamivel a másfél-két éves kori ún. szótárrobbanás (MacWhinney 2003: 511–512, Pléh 2006a: 772) kezdete után figyelhető meg.

6 L. még többek között Lukács 2006: 103.

7 Lényegében erre a következtetésre jut MacWhinney is ragozástanulási modelljének felvázolásakor (2003: 517–519).

8 Vö. még Pléh 2000: 951–952, Crystal 2003: 304, Gopnik–Meltzhoff–Kuhl 2005: 131, Lukács 2006: 103–104.

9 Ehhez l. még mindenekelőtt MacWhinney 2003: 517–519, továbbá – az adatokat többnyire más oldalról és eltérő nyelvészeti keretben értelmezve – Calvin 1997: 78, Pléh 2000: 952, 989, 1000–1001, 2006a: 762–763, 766–770, Pléh–Lukács 2002: 154, Babarczy 2005: 21, Lukács 2006: 103. Erről a szótanulási kontextusában Fehér 2011: 53, továbbá 2008b: 41.

Katz, Baker és MacNamara 20 hónaposoknak két figurát adtak, amiből csak az egyik volt emberszerű, majd a *Show me the zav!*, illetve a *Show me Zav!* utasításokkal arra kérték őket, hogy válasszanak a bábuk között: amikor a logatomot a névelő elhagyásával tulajdonnévként kezelték, a gyerekek hajlottak arra, hogy a babafigurát adják oda a kísérletvezetőnek (1974, vö. MacWhinney 2003: 519). Golinkoff, Hirsh-Pasek, Cauley és Gordon 27 hónaposokat tesztelve azt találták, hogy a kicsik a mondatstruktúrára is támaszkodtak a megnyilatkozásbeli új szó jelentésének kikövetkeztetésében: a *The Big Bird is gorping with Cookie Monster* hallatán inkább azt a filmet nézték, ahol mindkét karakter aktív volt, a *The Big Bird is gorping Cookie Monster* esetében viszont azt, ahol az egyik szereplő fordította meg a másikat (1987).¹⁰ Amikor hasonló módszerrel Gertner és munkatársai a szórendre vonatkozó tudást, Naigles pedig az igék tranzitív–intranszitiv előfordulásának megkülönböztetését vizsgálták 21 és 25 hónapos kor közötti babáknál, ugyancsak azt tapasztalták, hogy a kísérletben részt vevő gyerekek már megfelelően értelmezték mind a *The duck is gorping the bunny – The bunny is gorping the duck*, mind a *The duck is gorping the bunny – The duck and the bunny are gorping* mondatok eltéréseit (Gertner–Fisher–Eisengart 2006, Naigles 1990).

3. Az analógiás morfoszintaxis és a nyelvelsajátítás S-görbéje

Noha a morfoszintaktikai tudás a szövegészek lexikonából bontakozik ki, a nyelvelsajátítás megelőző folyamatait is szem előtt tartva eléggé valószínűnek látszik, hogy ezek az empirikus eredmények nem magyarázhatók a pszicholingvisztikában közismert „szemantikai csizmahúzás”-teóriával. Ez utóbbi szerint a lehetséges alaki-mondattani szerkezetek nyelvspecifikus paraméterbeállításait egy a nyelv többi aspektusától alapvetően elkülönülő jelentéstani kompetencia indukálná (Pinker 1984).¹¹

A csecsemők anyanyelvük jellegzetes prozódiai-intonációs íveit már a kései magzati időszaktól kezdve többé-kevésbé ismerik, a szótanulás első lépéseként pedig tulajdonképpen ezek kombinatorikus mintázatainak részleteit (azaz: a nyelvsajátos hangkapcsolatokat) fedezik fel. Így körülbelül nyolc hónapos korukra anyanyelvük jellegzetes fonotaxisát is memorizálják,¹² majd elkezdik ezeknek a hangsormintáknak olyan darabjait, amelyek hasonló kontextusokban újra és újra megjelennek (például a *nyúl* hangkapcsolatot), az adott társas szituációkhoz (mondjuk egy játékban használt nyuszibábhöz) kapcsolni (Fehér 2008b: 41, 2011). Mindez viszont azzal jár, hogy a szavak szemantikai jegyei kizárólag a szóhangalakokhoz fűződő kombinatorikus tapasztalatok (egy-egy fonotaktikai mintának a közösségi ingerekkel való társításai) által létezhetnek, így csak ezekkel együtt, nem pedig önmagukban vezethetnek a morfoszintaktikai ismeretek kibontakozásához.

10 L. továbbá MacWhinney 2003: 519, Pléh–Lukács–Kas 2008: 844.

11 Vö. Pléh 2006a: 765–766; az ugyancsak vitatható, ezzel analóg, ám ellentétes fejlődési utat hirdető elképzelésekről pedig l. pl. Pléh–Lukács–Kas 2008: 844.

12 Mindenekelőtt Saffran–Aslin–Newport 1996. A kísérlet leírását l. Fiser 2005: 28–29, Pléh–Lukács–Kas 2008: 843, ill. MacWhinney 2003: 507. A témához vö. továbbá Csibra 2003: 258, MacWhinney 2003: 512–513, Gopnik–Meltzoff–Kuhl 2005: 124, 130–131, összefoglalóan pedig Fehér 2008b: 40–41.

Éppen azért, mert ily módon az alaki-mondattani összefüggések felfedezését a babák addigi nyelvi rendszerének nem pusztán egyes (például szemantikai) vonásai, hanem valamennyi motívuma együttesen támogatja, a komplexen megjelenő információk egy idő után már hatványozottan adódnak össze. Az így szerzett képesség a nyelvi tapasztalatok folytonos kölcsönhatásai miatt jóval több, mint az egyes tudáselemek egyszerűen egymás mellé rakva. Ennek következtében egy ponton túl nem csak a lexikon (benne a baba minden meglévő nyelvi ismeretével) szolgál vezérfonalként a morfoszintaxis megalapozásához, de ez utóbbi komponens is egyre szilárdabb támpontja az új szavak elsajátításának.¹³

Ez a tanulás tehát hamar kétirányúvá és a korábbinál jóval intenzívebbé válik. Nem meglepő, hogy a nyelvcsajátítás menete nem egyenes vonalú és egyenletes, hanem ugyanazt a stadiális S-görbét követi, amit a kognitív képességek kibontakozásának szokásos logisztikus modelljeként a pedagógiából (Molnár–Csapó 2003), a közösségi értelemben vett nyelv általános változási függvényeként pedig a szociolingvisztikai kutatásokból is ismerünk (Chambers–Trudgill 1998: 163–165, Chambers 2003: 222, továbbá Wardhaugh 2002: 186–188, Crystal 2003: 414). Ez esetben az egyszerű linearitás helyett egy viszonylag lassan emelkedő szakasz után egy gyors felfelé ívelést tapasztalunk, majd pedig ismét egy laposabban előrehaladó fázist látunk.

Különös, de a folyamat lényegét legtalálébban az a metafora ragadja meg, amit a szakirodalomban egyébként a „csizmahúzás”-konceptiók kapcsán szokás idézni (vö. többek között Gopnik–Meltzoff–Kuhl 2005: 142–143). Eszerint a gyerekek nyelvtudásának emergens fejlődése bizonyos tekintetben ahhoz az eljáráshoz hasonló, amit az irodalmi Münchhausen követ, amikor magát a mocsárból a saját hajánál fogva emeli ki.

Annak ellenére, hogy a csizmahúzásnak és a Münchhausen-féle módszernek a képét a pszicholingvisztikában ugyanolyan értelemben szokták használni, a két cselekvés közti alapvető különbségre mégis érdemes felfigyelni. Míg az a gyerek, aki alaktani-mondattani tanulása során „csizmát” húzna, képességei kiteljesítéséhez egy a megelőző tudásától teljesen független, külső segédeszközt venne igénybe, az a baba viszont, aki ugyanebben a folyamatban a „saját hajára” támaszkodik, jóval hatékonyabb, hiszen a már meglévő nyelvi ismereteit egészében latba vetve, hirtelen haladhat előre. Az így kibontakozó morfoszintaxis a korábbi struktúra szerves folytatásaként kölcsönhatásba lép a rendszer egészével, ezáltal pedig immár maga is egyfajta húzóerőként hat vissza arra.

4. A morfoszintaxis mintalapú struktúrája

Az alaki-mondattani struktúrák az egészlegesen tárolt szavak lexikonjából inherensen válnak ki, mégpedig úgy, hogy a szavak fonotaktikai-szemantikai mintái a mindenkori kontextushoz igazodó morfoszintaktikai rokonsági csoportokba rendeződnek.

Ennek során a nyelvi tapasztalatok révén erősen beidegződött szavakhoz (például a *kutya*, *ugat* alakokhoz) mint magokhoz – Lukatela és munkatársai metaforájával élve – valamiféle „csatlósokként” (szatellitákként) járulnak azok a formák, amelyeket az egyén a kontextuális-szituatív motívumok alapján ezek alaki változatainak és mondat-

13 A grammatika előfordulási valószínűségekre építő megismerési mechanizmusához l. még Babarczy érveit (2005).

tani kapcsolódásainak vél (*kutyát, ugatott*, valamint *nagy kutyával, hangosan fog ugatni* stb.) (Lukatela–Carello–Turvey 1987).¹⁴ A csatlósok eltérő erősséggel kapcsolódnak a magokhoz: a *helyben, helyet* stabilabban kötődhet a *hely* centrumhoz, mint a *helység* vagy a *helyiség*, amelyek további alakjai viszont – hasonlóságukból adódóan – „átfedhetnek”, és egymás változóiként jelenhetnek meg (úgy, mint ahogy például a konyhára vonatkozó az *ebben a helyiségben ~ helységben szoktak főzni* kijelentésekben).

Az így előálló prototípusmezők mindeközben maguk is nagyobb és egymással ugyancsak átfedő fonotaktikai-szemantikai prototípushalmazokba (Bybee találó kifejezését az eredetnél tágabb értelemben használva: „bandákba”) tömörülnek.¹⁵ A hangzónyújtó *kutya* mezejéhez vélhetően közel van a szintén hangzónyújtó és szemantikailag is rokon *macská-é*, de a jelentésében igen erősen kötődő *ugat-é* is, a *lov-* kezdettel váltakozó *ló-é* már kicsit távolabb esik, míg a fonotaktikailag-szemantikailag jóval messzebb álló *szék* és *locsol* szócsaládjai nagy valószínűséggel más halmazokba tartoznak. Ezeknek a morfoszintaktikai bandáknak a centrumába a mentális struktúrába leginkább beépült (nagyon gyakori, illetve emlékezetes) szócsaládok tagjai kerülnek, a perifériarészekben pedig a ritkábban tapasztalt, bizonytalanabb szóformák csoportjai állnak (Bybee–Moder 1983). A lexikon új vagy kevésbé meghatározó szavai tehát az ily módon formálódó mintákhoz viszonyítva helyeződnek el a variábilis nyelvi körülmények miatt dinamikusan és egyénenként eltérően alakuló kognitív rendszerben.

Ezt a gondolatmenetet támogatják azok az empirikus vizsgálatok is, amelyek az angol igealakok kapcsán a morfológiai struktúrák centrum–periféria jellegű szerveződésére mutatnak. Amikor Bybee, Slobin és Moder a résztvevőket egy szótagos logatomok múlt idejének produkciójára kérték, a személyek a feladat megoldása során attól függően követték egyik vagy másik valós ige flexiós mintáját, hogy az álszók ezekkel hány tulajdonágukban egyeztek meg (Bybee–Slobin 1982, Bybee–Moder 1983).¹⁶ Kísérleti alanyaik például a *sing – sang* típusú, relatíve kis elemszámú, de egymással nagyfokú hasonlóságot mutató alakok múltidő-mintázatát (*ring – rang, string – strang, fling – flang* stb.) kiterjesztették azokra az új, kitalált igékre (**spling – splang*) is, amelyek a csoport tagjaival hangalaki analógiát mutattak (Bybee–Moder 1983; erről Lukács 2008: 132). Stemberger és MacWhinney pedig az előbbi, szokásosan rendhagyónak tekintett igékre vonatkozó jelenségen túl a szabályosnak minősített alakok kapcsán is ugyanezt a hatást várták. A személyeket arra kérték, hogy mondják meg *-d* és *-t* végű angol igék (például *guide, lift*) múlt idejét, aminek során az egyének gyakran egyszerűen elmulasztották a megfelelő végződéseket a szavakhoz kapcsolni, így több mint kétszer annyi hibát ejtettek, mint egyéb regulárisnak tartott szóformák esetében: tévesztéseik nyilván abból adódtak, hogy ezen igék végei már eleve fonotaktikai hasonlóságot mutattak a legjellegzetesebb múlt idejű alakokkal (1986, Lukács 2008: 130). Schreuder és Baayen tesztjei arra mutattak rá, hogy a prototipikus alaktani szócsaládok kognitív beágyazottságának mértéke az ana-

14 Vö. még Lukács 2008: 125–126.

15 Bybee a „banda” fogalmat csak az olyan, kevesebb tagból álló szóosztályok csoportjára használja, amelyek egymással nagy mértékű hasonlóságot mutatnak, így kis elemszámuk ellenére is lehetnek korlátozottan produktívak (Bybee–Moder 1983, erről l. még Lukács 2008: 132).

16 Vö. még Lukács 2001: 121, 2008: 133.

lóg fonotaktikai részleteket tartalmazó szavak számával korrelál. Noha vizsgálataikkal egy kettős, analitikus és holisztikus műveletekkel számoló modell mellett érveltek, eredményeik az értelmezési kerettől függetlenül is jelzik a morfológiai rokonsági csoportok nagyságának a feldolgozási idővel való összefüggését. Alanyaik egy egymorfémás szót annál gyorsabban ismertek fel, minél kiterjedtebb volt ennek a komplexebb formákban való megjelenése (1997, erről Lukács 2008: 128, vö. még 134).

Az alaki-mondattani szerkezetek ilyenfajta megképződése-alakulása csakis abban a mentális nyelvstruktúrában lehetséges, amelyben a morfológia nem válik el a szintaxistól, és általában véve a grammatikának sincs a lexikontól független létmódja. E felfogás szerint a nyelvtan nem kívülről telepszik rá az egyes egységekre, hanem azok használatából válik ki aktuálisan. A lexikongrammatika folyamatait strukturáló elvek tehát olyan sémáknak tekinthetők, amelyek egyértelmű nyelvtani műveletek és diszkrét, analitikus elemek helyett analógiáktól vezérelt, holisztikusabb szerkezetekkel operálnak (Bybee–Slobin 1982).¹⁷

5. A morfoszintaktikai minták és a produktivitás kérdése

Noha a morfoszintaxis szerveződését a nyelvi rendszer egészének kiépülése felől megközelítve mindez logikusnak látszik, a pszicholingvisztikában az ehhez hasonló holista elképzeléseket mégsem szokás támogatni. A vonatkozó munkák szerzői a morfológia kapcsán például az egy-egy szóhoz tartozó alakok egészesleg(ebb) mentális képviselőit többnyire csak bizonyos kivételeként kezelt formák esetében tartják elképzelhetőnek, azt azonban, hogy a nyelvtan karakterológiáját tekintve ilyen módon szerveződjön, eléggé valószínűtlennek gondolják.

A témával foglalkozó szakemberek mindenekelőtt úgy vélik, hogy egy holisztikusabb struktúra lényegesen több elem tárolását igényli, mint egy analitikus rendszer, ezért meglátásuk szerint ez nemigen lehet hatékony.¹⁸ Ez az érv tulajdonképpen abból adódik, hogy a kutatók az alkotó morfoszintaktikai folyamatokat és az áttetsző alaki-mondattani formákat jellegzetesen a kategorikus-elemző kerethez kötik, ezáltal pedig a holista kiindulású grammatikát eleve valamiféle improduktív-átlátszatlan, de legalábbis korlátozottabban termékeny és kisebb mértékű transzparenciát mutató, memóriaigényes struktúraként értelmezik (vö. Pléh 2000: 957–966, 999–1001, Juhász–Pléh 2001: 13–14, 19–32, Lukács 2001, 2008: 122–135, Thuma–Pléh 2001, Pléh 2006b: 736–737, 739, Pléh–Lukács–Kas 2008: 824–827).

Nyilvánvaló azonban, hogy az egészeslegesen tárolt szavak használatából kibontakozó lexikonnyelvtannak legalább annyira lényeges vonása a produktivitás és az alaki áttetszőség, mint egy kategorikus szabályokra építő, analitikusan elemző grammatikának: ebben a rendszerben korántsem minden egyes nyelvi egység van az összes alakjával reprezentálva. A kognitív struktúrához csak gyengébben kötődő hangsorformák morfoszintaktikai értelmezése és megalkotása a tulajdonságaik alapján velük

17 Ehhez vö. még Lukács 2008: 132, továbbá 2005: 41, Pléh–Lukács–Kas 2008: 840–841.

18 Ehhez l. többek között Juhász–Pléh 2001: 13, 19, Thuma–Pléh 2001: 40–41. A kétféle modell eltéréseinek szokásos ismertetéséhez pedig vö. Pléh 2000: 957–959, 969, 999–1001, Lukács 2008: 122–134, Pléh–Lukács–Kas 2008: 824–827.

leginkább rokonnak vélt prototípus-szómezők fonotaktikai képleteinek analógiájára, inherens módon történik.

Ezt a nyelvi tapasztalatoktól függő hangalaki mintakövetést épp a grammatika holista eredete teszi lehetővé. Az analitikus módon el nem különülő szótagok anyanyelvűsajátos füzerei (*apát, babát, mamát, anyát* stb.) egy-egy addig nem vagy csak kevésbé ismert hangsor lehetséges alaki-mondattani környezetét (például a *kapa* szó *kapát* accusativusát és tárgyi szerepét) mintegy lavinaszerűen jelölik ki anélkül, hogy a szavak diszkrét nyelvtani elemekre bontását igényelnék. Ezek a grammatikai „lavinák” voltaképpen olyan percepció-szintézis rutinok, amelyek – a gyerekkori (halandzsa) mondókák memorizálásához, majd folytonos szavalkatásához hasonlóan – főként fonotaktikai-szemantikai hasonlósági alapon irányítják a szavak és szókapcsolatok morfoszintaktikai értelmezését, illetve megformálását (MacWhinney 2003: 512–514, 517–519).

E szerint tehát a beszélők a mondatokat nem valamiféle absztrakt és szigorúan algebrai-rekurzív művelettel értelmezik és alkotják meg, sokkal inkább a szavak kontextuális mintázatainak a statisztikai tapasztalatok függvényében egymásba ágyazódó rendszerére alapozva: *A macska tejet iszik* mondat dekódolása, illetve produkciója során például a *tejet iszik* és a *macska iszik* viszonyokon túl még a *macska* és a *tejet* szavak gyakori szomszédsági kapcsolatára is építenek. Ezzel összhangban – amint azt Szilágyi N. Sándor is írja – a toldalékos alakokat sem úgy hozzák létre, „ahogyan azt mi, nyelvészek képzeljük (»végy egy szótövet, kapcsold a végéhez a toldalékot, és alkalmazd az esedékes fonológiai szabályokat«), hanem valahogy úgy, hogy: »Most úgy mondom: *házba*, mert ilyenkor, mikor arról van szó, hogy valamibe, valahogy így szokott hangzani máskor is [ennek a szónak és a hozzá hasonló alakoknak] a vége«” (2004: 80).

6. A morfoszintaxis és a prototípusok kérdése

Jóllehet a vonatkozó pszicholingvisztikai tesztek eredményeire klasszikusan úgy tekintenek, mint olyan mutatókra, amelyek mégis inkább egy bináris szabályokon alapuló, kategorikus nyelvtan dominanciáját jelzik, a vizsgálatok adatait értékelő szakemberek efféle állásfoglalásuk kialakításakor nem minden tényezőt vesznek kellő súllyal számításba.

Az analitikusan elemző grammatika igazolásaként morfológiai, illetve mondat-tani vonatkozásban egyaránt az ún. click-kísérleteket szokás említeni. Gergely és Pléh a szóelemek, Garrett, Bever és Fodor a frázisok észlelését tesztelték úgy, hogy a résztvevőknek egy-egy szó, illetve egy szöveg hallgatása közben kellett a bemutatott hangsorokhoz és mondatokhoz nem tartozó rövid kattánások feltűnését jelezniük egy billentyű lenyomásával. A kutatók az alaktani vizsgálatokban azt tapasztalták, hogy a személyeknek megnőtt a reakcióideje a többmorfémás szavak esetében (így például a *csókjaidtól* hallatán a megegyező szótagszámú *levendulá*-hoz képest) (Gergely–Pléh 1994, 1995; emellett Pléh 2000: 966, 2006b: 739, Lukács 2008: 135). A szintaktikai tesztekben olyan kattánással kísért, illetve e nélküli mondatpárokat mutattak be, amelyeknek hozzávetőlegesen a második felük volt azonos, de a kezdetük és a frázishatáraik már eltértek egymástól (vö. többek között *As a direct result of their new invention's influence the company was given an award. – The retiring chairman whose methods still greatly influence the company was given an award.*): az egyének a zajt – függetlenül

attól, hogy ténylegesen hol helyezkedett el, illetve egyáltalán volt-e – rendre frázishatáron detektálták, még akkor is, ha a hanganyag prozódiai és intonációs változatosságát homogenizálták (Garrett–Bever–Fodor 1966; erről Lukács 2008: 135, 137–139).

Ez a viselkedéses jelenség pusztán arról árulkodik, hogy az emberek a megnyilatkozásoknak morfoszintaktikai struktúrákat tulajdonítanak, azzal kapcsolatban viszont egyáltalán nem szolgálnak információval, hogy mindez absztrakt szegmentumok és műveletek révén vagy holisztikusabb fonotaktikai mintákból szerveződő prototípusokkal történik-e. Ezek a pszicholingvisztikai munkák – épp úgy, ahogy ezt Szilágyi N. Sándor a klasszikus grammatikákkal kapcsolatban megfogalmazza – általában azt a kérdést teszik fel, hogy „hol van a határ a tő és a toldalék között, mégpedig nyilván egy olyan evidenciának vélt előfeltevés alapján, hogy a /házak/, /kertek/ stb. alakokban kell lennie egy határnak, és annak valahol, egy jól meghatározott (tehát egyértelműen meg is állapítható) helyen kell lennie. De hátha igazából nincs is határ, s amit mi itt a [...] toldalékok határának hívunk, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a toldalék teljesen egybeolvad a tővel? [...] könnyen meglehet ugyanis, hogy [...] a beszélőnek az ilyen toldalékos alakok létrehozásához egyáltalán nincs szüksége semmiféle toldalékhatárra, azaz teljesen mindegy neki, meddig tart a tő, és hol kezdődik a toldalék” (2004: 219).¹⁹ Arra nézve, hogy vannak-e egyáltalán ilyesfajta határok, nyilván azok a vizsgálatok lehetnek beszédesebbek, amelyek valamelyest az alaki-mondattani mechanizmusok jellegére is rákérdeznek.

Igen sokszor idézik ebből a szempontból például Taft és Forster méréseit (1975), akik alanyaik alaktani eljárásait lexikális döntési helyzetben, egymorfémás, valamint prefixumokból és tövekből felépített tényleges, illetve álszavakkal tesztelték. Magyar vonatkozásban ilyenek lennének például a létező *kimegy*, a valós morfémák fiktív kombinációjának tekinthető **megmegy*, a kitalált tövű prefixumos **kiteg*, továbbá a *le-* igekötővel homofón kezdetű, létező *lebeg* hangsorok (l. Lukács 2008: 125, analóg magyar kísérletekhez pedig 135, ill. Pléh 2000: 961–966, Juhász–Pléh 2001: 22–27). A kutatók vizsgálataikat értékelve analitikus jellegű szegmentációra következtettek, mert a válaszok arról tanúszkodtak, hogy több ideig tart elvetni egy valódi elemekből álló logatomot vagy egy olyan tényleges szót, aminek az eleje hangalakilag egy prefixummal esik egybe, mint egy olyat, ami halandzsát is tartalmaz. Azonban egyrészt ezek az eredmények fonotaktikai gyakorisági hatásokkal is könnyen magyarázhatók,²⁰ másrészt pedig a feladatbemutató módja sem volt metodológiai szempontból éppen a legmegfelelőbb: a résztvevőknek az ingerekről olvasás útján kellett ítélniük, ami viszont aktiválhatta az iskolai nyelvtanoktatás során szerzett elemző ismereteiket is.²¹

Még inkább elmondható ez a hasonló céllal végzett szintaktikai kísérletekről. Miller és McKean úgy talált lineáris kapcsolatot az előfeltételezett absztrakt transzformációs műveletek és a reakcióidő között, hogy a személyeknek az átalakításokat megadott utasításokat követve kellett elvégezniük (1964).²² Az ún. önütemezett olvasási mérések

19 A szerző kiemelését töröltem.

20 Vö. még Pléh–Lukács–Kas 2008: 811; más típusú, ám hasonlóan interpretálható eredményekhez Pléh 2006b: 737–738.

21 Ehhez általában véve vö. Pléh 2000: 959, 961, 965–966, Juhász–Pléh 2001: 32.

22 A kísérlet ismertetését l. Lukács 2008: 137.

komplex, rekurzív példái (*A kínaiak, akik készítették papírsárkányokat, arra használták őket, hogy átvigyék a köteleket a folyó felett*) nem természetesesek, főként metanyelvi tudást is igénylő tevékenységek során fordulnak elő. Stine például egy képernyőn szavanként jelenítette meg a mondatokat úgy, hogy a kísérleti személyek, miután elolvastak egy adott szót, gombnyomással kérhették a következőt (1990).²³ Az írásban, központosítás nélkül bemutatott „kerti ösvény”-mondatok (*A turista megkérdezte az anyját merre találja*) pedig jelentésükben valójában nem kettéágazók, a használati helyzet és a prozódiai-intonációs motívumok valamilyen irányban leszűkítik szemantikai hatókörüket. A természetes percepció során az információk szimultán vannak jelen, így egyértelműbb és általánosabb kontextusok vannak ugyan, de olyanok, amik tökéletesen semlegesek (azaz amik egy valódi, kiegyensúlyozott szemantikai dilemmára egyáltalán lehetőséget nyújtanának), nincsenek. Aktuális és korábbi nyelvi tapasztalataink alapján párhuzamos feldolgozással, statisztikai úton anélkül dekódolhatjuk az efféle megnyilatkozásokat, hogy elvi kétértelműségük a folyamat bármely pontján is szerepet kaphatna: a beszélők természetesen mutathatnak heterogenitást a tekintetben, hogy ezeknek a mondatoknak éppen milyen jelentést tulajdonítanak, de úgy, hogy az aktuális értelmezés során nem (esetleg csak utólagosan, a kontextus újraelemzésével) áll elő számukra döntéshelyzet.²⁴

Gyakran hangoztatott érv a pszicholingvisztikai szakirodalomban, hogy a vonatkozó kísérleteket a válaszadók reakciójának, valamint az ingeranyag tulajdonságainak variabilitása felől kiértékelve az eredmények nem az egészlegesebb szerkezetekkel operáló, hanem az analitikus nyelvtani mechanizmust támogatják. Ezek a főként morfológiai tudást vizsgáló mérések ugyanakkor módszertanilag korántsem kifogástalanok.

A tesztek végző szakemberek nyelvi példáikat eleve a reguláris–kivételes pár (*tanul, tanult – meg, ment*), továbbá az ebből adódó termékeny–improduktív (*billen-és – billen-tyű*), transzparens–átlátszatlan (*asztal-t – rag-aszt*), illetve nyitott–zárt osztályok (*kapu-k – lov-ak*) kettőssége mentén, vagyis dichotómiatagokként különítik el, majd pedig ehhez képest értékelik (Lukács 2001, Pléh 2006b: 739–741, Pléh–Lukács–Kas 2008: 826–827). Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy egy a struktúraminták analógiáira alapozó rendszerben ezek a morfológiai sajátosságok nem bináris értékeként, hanem fokozatos változókként jelennek meg.²⁵ Ezért az a kijelentés, hogy az eredendően szabályosként kezelt formák különböznek az eleve rendhagyónak tekintett elemektől,²⁶ nem bizonyíthatja az analitikus grammatikai műveletek létét, a differencia magyarázható a skála egyik és másik pólusához húzó jellegzetesebb, illetve kevésbé tipikus alakok eltéréseként is.²⁷

23 A vizsgálatok összefoglalását l. Lukács 2008: 138.

24 A kapcsolódó tesztekéről, illetve a szintaktikai szerkezetek kontextuális feldolgozását hangsúlyozó újabb, interakciós elméletekről, továbbá az ugyancsak ilyen irányba mutató mesterségesintelligencia-kutatási tapasztalatokról l. Pléh 2006b: 745–747, Lukács 2008: 140–146. A szintaktikai komplexitás és a munkamemória összefüggéseiről Németh 2001, 2008: 181, mindezek neurolingvisztikai korrelátumairól pedig Lukács–Pléh 2003: 543–546, Csépe 2008: 189–194. A morfológiai kétértelműség empirikus vizsgálatáról Pléh 2000: 974–981, illetve Thuma–Pléh 2001.

25 Ehhez l. még Lukácsnak (2008: 132) a Bybee sémaelmélete kapcsán tett megjegyzését.

26 E megállapításokról l. pl. Pléh 2006b: 739–740, Lukács 2008: 127–131, 135.

27 Vö. MacWhinney ezzel sok tekintetben egyező gondolatait 2003: 517, l. továbbá Pléh 2006a: 764.

Hasonló szemléletre vallanak az adatok frekventatív tulajdonságainak megítélését jellemző kísérleti eljárások. A tesztekben a morféma kvantitatív jegyeinek megállapítása során csak nagyon kevés esetben alapoznak élőnyelvi szövegekre, így az adatok kiértékelése az emberek nyelvvel ténylegesen korreláló relatív gyakoriság helyett valójában inkább az abszolút mennyiségi mutatókból kiindulva történik. A mérések validitását illetően azonban korántsem mindegy, hogy egy morfoszintaktikai családhoz úgy tartozik kevesebb szóalakfajta, hogy ezek a társalgásokban viszont gyakran fordulnak elő, vagy pedig úgy, hogy ráadásul még ritkán is jelennek meg: ebből a szempontból például a klasszikus alaktanok azon közkeletű megállapítása, miszerint *sz-et v*-vel váltakoztató igéknél hét van (ti. *lesz – lev-, tesz – tev-, vesz – vev-, hisz – hiv-, visz – viv-, eszik – ev-, iszik – iv-*) (Velcsovna 1968: 99, Keszler 2000d: 97) önmagában értelmezhetetlen. Bár a pszicholingvisztikai munkák elkülönítik a token- és a típusfrekvenciát (a példány-, illetve a fajtagyakoriságot), amiatt, hogy ezeket (de legalábbis a szócsaládokhoz kötődő értéket) abszolút módon kezelik, a kétféle gyakoriságot egymástól függetlennek tételezik fel (Pléh–Lukács–Kas 2008: 808–809), ezzel pedig előre kijelölik a vizsgálatok elemzésének lehetséges végeredményét. Kísérleteik egyedül a grammatikáinkból jól ismert két szélsőség, a szabályos (gyakoribb) és a rendhagyó (ritkább) kategória-fajta kognitív jelenlétét igazolhatják vissza, míg egy olyan morfoszintaktikai rendszerét nem, ahol – a tagok hasonlóságának a nyelvi tapasztalatok függvényében folyton módosuló mértéke miatt – a reguláris–kivételes végpontok között skaláris és dinamikusan változó az átmenet. Egy holisztikusabb struktúrára építő, analógiás rendszerben ugyanakkor a típusok per definitionem a példányokból szerveződnek, ezért kvantitatív mutatóik is szükségszerűen korrelálnak, vagyis a token- és a fajtagyakoriság kölcsönösen alakítja egymást: ennek következtében az a feldolgozási módszer, amelyik ezeket az értékeket nem egymásból származtatja, előzetesen kizárja az adatok mintaalapú magyarázatát.²⁸

7. A grammatikák, a metanyelvi reflexiók és az élőnyelvi korpuszok

Nem mellékes, hogy a hétköznapi nyelvtudás természetére vonatkozó egyszerű megfigyeléseink is inkább egy strukturális prototípusokból szerveződő grammatikára, mintsem szigorú analitikus nyelvtani műveletekre utalnak: „a reguláris nyelvek szabályainak konzisztens alkalmazásaival létrehozott példák egyáltalán nem triviálisak az ember számára. Annak eldöntése, hogy egy szimbólumsor egy reguláris nyelvet követ-e vagy sem, nem a kisgyermek számára is egy pillantással eldönthető kérdés, hanem vizsgapélda egy [...] egyetemista számára” (Fiser 2005: 34–35).

Ezzel összhangban van a pszichológus Cosmides és Tooby méréseinek eredménye, miszerint általában véve könnyebben oldunk meg logikai jellegű problémákat, ha azokat a mindennapos konkrét tapasztalataink példáján keresztül mutatják be, mint ha absztrakt változók és képletek formájában tárják elénk (1993). Majoros pedig pedagógiai tapasztalatait összegezve már egyenesen arra jut, hogy a diákok matematikai tévedései nagyrészt abból adódnak, hogy az e tudományban használatos elvont fogalmakat a maguk számára nem az ennek megfelelő algebrai tanulási mechanizmussal, hanem a

28 Vö. még Bybeenak a hasonlósági motívumok integrációjára vonatkozó érveit – erről röviden Lukács 2008: 132.

jóval rugalmasabb anyanyelvi típusalkotás analógiájára formálják meg (1998, innen is különösen 279–280).

Noha a konvencionális írás-olvasás tanítás és a nyelvi oktatás egy homogénebb és kategorikusabb grammatikaképet közvetítve kihat az alaki-mondattani szerkezetek és folyamatok mentális strukturálódására is,²⁹ ez a nyelvtan eredeti, relatív és dominánsan holista rendszerét nemigen számolhatja fel. A morfoszintaxis a továbbiakban is a variábilis közösségi tapasztalatok függvényében, fonotaktikailag kondicionált módon szerveződik, így korántsem lesz oly uniformizált és szigorúan analitikus elvű, mint ahogy azt a klasszikus grammatikák sugalmazzák. Egy kategorikus-elemző, egynemű nyelvtan esetében a beszélőknek ugyanis amellet, hogy anyanyelvük szóalakjait ösztönösen és egyféleképpen kellene szegmentálniuk grammatikai funkciójú elemekre, ennek megfelelő mondatszerkezeteket is kellene produkálniuk.

Köztudott azonban, hogy az egyének a szóformákat nehézkesen és markáns transzparenciaeltérésekkel bontják alaktani összetevőkre. Ha pedig egyesek a szavakat mégis rendre a klasszikus nyelvtanokban elvárt módon szegmentálják morfémákra, az nagyrészt az iskolában szerzett metanyelvi ismereteik alkalmazásából és nem természetes nyelvtudásukból származtatható. A magyart idegen nyelvként tanuló, motivált diákok például az oktatásból jól ismert szegmentációs feladatokban gyakran lényegesen jobban teljesítenek, mint kevésbé szorgalmas anyanyelvi társaik.

Ennek tükrében nem is oly meglepőek az egyértelmű szerkezetekkel és diszkrét egységekkel számoló klasszikus alaktanok leírási problémái. A kategorikus és abszolút nyelvi elemnek tekintett morféma definiálását illető nehézségeken túl általánosan ismertek a tradicionális grammatikák szegmentálási gondjai, így többek között a disztribúciós módszer korlátai az ún. passzív, illetve fiktív tövek és bizonyos képzők esetében, valamint a régóta folyó „előhangzó–kötőhangzó–tővéghangzó”-vita.

Miután a szokásos tagolási eljárás akkor minősít morfémának egy szóbeljei hang-sordarabot, ha az más nyelvi környezetben is előfordul, mégpedig azonos funkcióban és produktív módon (Laczkó 2000: 38), bizonytalanság tapasztalható azoknak a szavaknak az alaktani felépítését illetően, amelyeknek egyes részletei megfelelnek ezeknek a kritériumoknak, mások viszont nem. Az ilyen szóformák ebben a keretben szerkezetüket tekintve féloldalasak, hiszen bennük elvileg a szóelemekhez olyan hangkombinációk kapcsolódnak, amelyek – furcsamód – nem morfémaértékűek. A *fabatka* és az *olybá* alakokból például egyértelműen kiemelhető a *fa-*, illetve az *oly-*, a **-batka* és a **-bá* azonban értelmezhetetlen. Csakúgy, mint a *kerek*, *segéd*, *hasáb* stb. szavak végei: ezekből ugyanis – a *kerít*, *segít* és *hasít* disztribúciókat mutató hangsorok megléte miatt – ki kellene elemzünk valamiféle kötött **ker-*, **seg-*, **has-* tövet, aminek következtében viszont bajba kerülnénk az **-ek*, **-éd* és **-áb* mibenlétét illetően. Ha ezeket mégis morfológiailag egyszerű szavaknak tekintenénk, akkor meg amellet, hogy megsértenénk a megoszlási alapú szegmentálás kiinduló elvét, egyúttal azt a különös állítást kellene tennünk, hogy a *kerít*, *kerül*, valamint a *hasít*, *hasad* alakok komplexek, mivel tö- és képzőelemeik is megjelennek más morfémákhoz kapcsolódva, de a *kerek*, *hasáb* annak ellenére sem, hogy egyébként – amint az a *tit-ok*, *nyal-áb* formákkal összevetve jól

29 Adalékként l. pl. Donald 2001: 15, 23–25, 248, esetleg Juhász–Pléh 2001: 18.

látszik – az előbbiekkal azonos szócsaládokba tartoznak (l. Keszler 2000a: 311, Laczkó 2000: 39; vö. még Keszler 2000a: 312–313, Keszler–Laczkó 2000: 51–52). A tradicionális tagolás analitikus jellegével függ össze az az igen sok szó esetében jelentkező probléma, ami a *halak* kapcsán is előáll. A *halnak*, *hajót* formák viszonylatában az előhangzósnek nevezett *hal-ak* bontás a megfelelő, a *halas*-sal és a *virágok*-kal párhuzamba állítva már a tövéghangzósaként emlegetett *hala-k* elemzés tűnik követendőnek, a két ellenirányú megoldás közti kompromisszum pedig a *hal-a-k* szegmentáció lehet, ám ekkor a kezdő és a záró morféma közti ún. kötőhangzó alaktani státusa válik kérdésessé.³⁰

Az emberek hétköznapi társalgásainak szintaxisa is merőben más, mint amit a standard grammatikákban példaként idézett – analitikus jellegüket tekintve előzetesen kimunkált – irodalmi-publicisztikai mondatokban és mesterségesen (értsd: a nyelvtan író nyelvész által) konstruált megnyilatkozásokban tapasztalhatunk.³¹ A „Budapesti Szociolingvisztikai Interjú” szövegét ebből a szempontból áttekintve jól látszik, hogy a tradicionális mondatelemzési eljárások a legtermészetesebb verbális megnyilvánulásokat reprezentáló, élőnyelvi szintaxis bemutatására alkalmatlanok (vö. *Nekem, nekem mos<t> má # nekem mos<t> már # nekem mos<t> má más nincsen, csak hogy állnak a sorok, és én blokkolok*) (Kontra és mtsai 1997).

Nem véletlen, hogy a standard szintaxisok nem is igen vállalkoznak efféle szövegek mondatának vizsgálatára. Ha pedig az írásossághoz kötődő adatok kapcsán olykor mégis számot vetnek egy-egy a szóbeli társalgás gyakori fordulatai felé hajló megnyilvánulásformával, ezeket az analitikus szintaktikai műveletekhez nem illeszkedő jelenségeket rendre periférikusnak minősítik. Ez a szemlélet a terminológiában is tetten érhető: az ilyen mondatokra a „tagolatlan” (*Azt a hét meg a nyolcát!*), „szerkesztetlen” (*Puff!*), „átmeneti” (*Nesze a pénzed!*), „hiányos” (*Éppenséggel én is szándékozom*) megkülönböztető szavakkal utalnak (Kugler 2000: 372–373, 377),³² emellett használják még a „szervetlen” szót (így a predikatív értékű közbevetésre a *Nos Andris még nincs négy-éves, de az utóbbi hónapokban – ahogy mondani szokták – kezdi érezni az erejét megállapításban*) (Keszler 2000b: 552, 550–553), és ezt a jelzőt alkalmazzák mondatrészek vonatkozásában is (például a *haj* indulatszóra a *Fiatalságunk évei, haj, messze szálltak* kijelentésben) (Keszler 2000b: 545).³³

8. A mintaalapú morfoszintaxis és a továbblépés lehetőségei

Bár azt, hogy ezek az ellentmondások a mereven analitikus nyelvtan tételéből erednek, több újabb formális nyelvészeti írás szerzője is felismeri, a grammatika modellálásának elméleti-módszertani hátterét érintő „áttörés”, úgy tűnik, mégsem következett be.³⁴

30 Az ezzel kapcsolatos jellegzetes érveket és álláspontokat l. többek között Berrár 1967: 217–218, Velcsovne 1968: 92–93, Kiefer 1999: 189–261, Laczkó 2000: 45–46. Hasonló okokra vezethető vissza az agglutináló nyelvek azon szuffixumainak elemzési problémája is, amelyek egyidejűleg több alak-tani relációt jelölnek (erről pl. Kiefer 1999: 190–192).

31 A kérdéshez vö. még Labov 1972: 199, illetve Bezeczy 2002: 130, továbbá Szilágyi N. 2004: 68–70.

32 L. továbbá Rác 1968: 211–212.

33 Vö. még Keszler 2000b: 551–553, 2000c: 464–470.

34 Ezekhez morfológiai vonatkozásban l. pl. Kálmán 2005, 2007a, 2007b; illetve még Kálmán–Rebrus–Törkenczy 2004, 2005, 2008; hangtani oldalról pedig Kiss 2007.

A hangsormintanyelvtan felől közelítve ugyanakkor jól látszik, hogy a klasszikus nyelvészeti leírások a változást és a heterogenitást azért nem képesek kezelni, mert valamiféle idea jellegű, konstans nyelvi egységek és grammatikai műveletek megragadására törekcszenek,³⁵ miközben a természetes nyelvek nyelvtana ettől gyökeresen eltérően, relatív és flexibilis prototípusokból szerveződik.

Éppen ezért, annak érdekében, hogy megszüntessük az elméleti nyelvészet tézisei és a tényleges grammatikai tudás között lévő sajátos „részt”, érdemes lenne nyelvstanaink szokásos kijelentéseit ennek tükrében újragondolni. Ez már csak azért sem volna mellékes teendő, mert az eredmények társadalmi hasznosításával foglalkozó alkalmazott nyelvtudomány az alapkutatások teoretikus megállapításaiból tud és szokott kiindulni. Ha a továbbiakban a morfoszintaktikai koncepciók lényegesen jobban illeszkednének a kognitív nyelvi folyamatokhoz, nemcsak az általános grammatikai leírásaink lehetnének problémamentesebbek, de azok a lingvisztikai termékek és módszerek is, amelyeket ezekre támaszkodva dolgoznak ki.

Hivatkozások

- Babarczy Anna 2005. Miért van szükség statisztikai tanulási mechanizmusra a nyelvvel-sajátításhoz? In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 19–25.
- Bates, Elizabeth – Bretherton, Inge – Snyder, Linn S. 1988. *From first words to grammar: individual differences and dissociable mechanism*. Cambridge University Press, New York.
- Bates, Elizabeth – Goodman, Judith C. 2001. On the inseparability of grammar and the lexicon: evidence from aquisition. In: Tomasello, Michael – Bates, Elizabeth (szerk.): *Language development. The essential readings*. Blackwell Publishers, Oxford. 134–163.
- Berko, Jean 1958. The child’s learning of English morphology. *Word 14*: 150–177.
- Berrár Jolán 1967. A szóelemek alaktörténete. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 212–235.
- Bezczky Gábor 2002. *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Modern filológiai füzetek 58. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bybee, Joan L. – Slobin, Dan I. 1982. Rules and schemas in the development and use of English past tense. *Language 58*: 265–289.
- Bybee, Joan L. – Moder, Carol L. 1983. Morphological classes as natural categories. *Language 59*: 251–270.
- Byers-Heinlein, Krista – Burns, Tracey C. – Werker, Janet F. 2010. The roots of bilingualism in newborns. *Psychological Science 21*: 343–348.
- Calvin, William H. 1997. *A gondolkodó agy. Az intelligencia fejlődéstörténete*. Kulturtrade Kiadó, Budapest.

35 Ehhez – a szó fogalmának kanonizált felfogásait bemutatra – vö. még Fehér 2007, 2008a: 55–61.

- Chambers, Jack K. 2003. *Sociolinguistic theory. Linguistic variation its social significance*. Blackwell, Oxford–Cambridge.
- Chambers, Jack K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cosmides, Leda – Toby, John 1993. Cognitive adaptations for social exchange. In: Barkow, John – Cosmides, Leda – Toby, John (szerk.): *The adapted mind. Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford University Press, New York. 162–228.
- Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csépe Valéria 2008. Nyelv és agyműködés. In: Csépe Valéria – Györi Miklós – Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia III. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Osiris Kiadó, Budapest. 187–195.
- Csibra Gergely 2003. A kognitív fejlődés idegrendszeri háttere csecsemőkorban. In: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 255–272.
- Dankovics Natália – Pléh Csaba 2001. Hangrestaurációs jelenségek és alaktani feldolgozás a magyarban: azt halljuk-e, amit várunk? In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 55–81.
- Donald, Merlin 2001. *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fehér Krisztina 2007. A szó problémája I. *Magyar Nyelvjárások* 45: 5–26.
- Fehér Krisztina 2008a. A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55–70.
- Fehér Krisztina 2008b. Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46: 21–54.
- Fehér Krisztina 2011. A szó(jelentés) ontogenezise. *Argumentum* 7: 48–58.
- Fiser József 2005. Létezik-e külön statisztikai és szabályalapú tanulás az agy vizuális és auditorikus moduljaiban? In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 26–37.
- Garrett, Merrill – Bever, Thomas – Fodor, Jerry 1966. The active use of grammar in speech perception. *Perception and Psycholinguistics* 1: 30–32.
- Gergely György – Pléh Csaba 1994. Lexical processing in an agglutinative language and the organization of the lexicon. *Folia Linguistica* 28: 175–204.
- Gergely György – Pléh Csaba 1995. Alaktani kétértelműségek és a morfológiai feldolgozás a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 51: 1–27.
- Gertner, Yael – Fisher, Cynthia – Eisengart, Julie 2006. Learning words and rules: Abstract knowledge of word order in early sentence comprehension. *Psychological Science* 17: 684–691.
- Golinkoff, Roberta M. – Hirsh-Pasek, Kathryn – Cauley, Kathleen M. – Gordon, Laura 1987. The eyes have it: lexical and syntactic comprehension in a new paradigm. *Journal of Child Language* 14: 23–46.
- Gopnik, Alison – Meltzoff, Andrew N. – Kuhl, Patricia K. 2005. *Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák?* Typotex Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Honbolygó Ferenc 2007. A beszéd észlelése. In: Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia I. Észlelés és figyelem*. Osiris Kiadó, Budapest. 352–386.
- Juhász Levente – Pléh Csaba 2001. Többmorfémás szavak megértése a magyarban. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 11–37.
- Katz, Nancy – Baker, Erica – Macnamara, John 1974. What’s in a name? A study as how children learn common and proper names. *Child Development* 45: 469–473.
- Kálmán László 2005. *Analógia és nyelvtan*. <http://www.nytud.hu/program/absz/kalman050607.html>. (2010.10.18.)
- Kálmán László 2007a. *Analógiás okoskodás*. http://nytud.hu/analogia/keziratok/kalman_laszlo/analogicalReasoning.pdf. (2010.10.18.)
- Kálmán László 2007b. Holisztikus szemlélet a nyelvészetben. *Szabad Változók 4*. <http://www.szv.hu/cikkek/holisztikus-szemlelet-a-nyelveszetben>. (2010.10.18.)
- Kálmán László – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2004. *A magyar kötőhangzók analógiás alapú megközelítése*. http://nytud.hu/analogia/keziratok/kalman_laszlo/mnykSlides.pdf. (2010.10.18.)
- Kálmán László – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2005. *Hungarian linking vowels: An analogy-based approach*. <http://www.nytud.hu/icsh7/absz/Hungarian%20linking20vowels.doc>. (2010.10.18.)
- Kálmán László – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2008. *Mik azok a „kötőhangzók”?* http://nytud.hu/analogia/keziratok/kalman_laszlo/kolozsvarSlides.pdf (2010.10.18.)
- Keszler Borbála 2000a. A szóképzés. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 307–320.
- Keszler Borbála 2000b. A többszörösen összetett mondatok elemzése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 542–554.
- Keszler Borbála 2000c. Az egyszerű és összetett mondat határsávja. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 461–471.
- Keszler Borbála 2000d. Az ige- és névelők. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 95–103.
- Keszler Borbála – Laczkó Krisztina 2000. A tőtípusok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 51–54.
- Kiefer Ferenc 1999. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 185–290.
- Kiss Zoltán 2007. *The phonetics–phonology interface: allophony, assimilation and phonotactics*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Kontra Miklós és mtsai 1997. *Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. 2. változat. A B7307 számú interjú eredeti hangfelvétele és ellenőrzött átirata*. <http://www.nytud.hu/buzsi/b7307/index/html>. (2010.10.18.)
- Kugler Nóra 2000. A mondat- és szóalkotás általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 369–393.
- Kuhl, Patricia K. 1991. Human adults and human infants show a 'perceptual magnet effect' for the prototypes of speech categories, monkeys do not. *Perception and Psychophysics* 50: 93–107.

- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 37–50.
- Liberman, Isabelle Y. – Shankweiler, Donald – Fischer, William F. – Carter Bonnie 1974. Reading and awareness of linguistic segments. *Journal of Experimental Child Psychology* 18: 201–212.
- Lotz, John – Abramson, Arthur S. – Gerstman, Louis J. – Ingemann, Frances – Nemser, William J. 1960. The perception of English stops by speakers of English, Spanish, Hungarian and Thai: a tape-cutting experiment. *Language and Speech* 3: 71–77.
- Lukács Ágnes 2001. Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 119–152.
- Lukács Ágnes 2005. A nyelvtani tudás gyökerei. In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 38–49.
- Lukács Ágnes 2006. Nyelvelsajátítás. In: Kovács István – Szamarasz Vera Zoé (szerk.): *Látás, nyelv, emlékezet*. Typotex Kiadó, Budapest. 95–109.
- Lukács Ágnes 2008. Nyelvtani feldolgozás. In: Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia III. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Osiris Kiadó, Budapest. 116–154.
- Lukács Ágnes – Pléh Csaba 2003. A nyelv idegrendszeri reprezentációja. In: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 528–560.
- Lukatela, Georgije – Carello, Claudia – Turvey, Michael T. 1987. Lexical representation of regular and irregular inflected nouns. *Language and Cognitive Processes* 2: 1–17.
- MacWhinney, Brian 2003. A nyelvfejlődés epigenézise. In: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 505–527.
- Majoros Mária 1998. Az anyanyelv mint a matematikai megismerést korlátozó modell. In: Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Könyvkiadó, Budapest. 277–286.
- Mampe, Birgit – Friederici, Angela D. – Christophe, Anne – Wermke, Kathleen 2009. Newborns' cry melody is shaped by their native language. *Current Biology* 19: 1–4.
- Marchman, Virginia A. – Bates, Elizabeth 1994. Continuity in lexical and morphological development: a test of critical mass hypothesis. *Journal of Child Language* 21: 339–366.
- Miller, George A. – McKean, Kathryn O. 1964. A chronometric study of some relations between sentences. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 16: 297–308.
- Molnár Gyöngyvér – Csapó Benő 2003. A képességek fejlődésének logisztikus modellje. *Iskolakultúra* 3: 57–69.
- Naigles, Letitia R. 1990. Children use syntax to learn verb meanings. *Journal of Child Language* 17: 357–374.
- Németh Dezső 2001. A munkamemória szerepe a mondatmegértésben. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 83–118.

- Németh Dezső 2008. A nyelvi és emlékezeti folyamatok kapcsolata. In: Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia III. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Osiris Kiadó, Budapest. 179–186.
- Pinker, Steven 1984. *Language learnability and language development*. Cognitive Science Series 7. Harvard University Press, Cambridge–London.
- Pléh Csaba 2000. A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 951–1020.
- Pléh Csaba 2006a. A gyermeknyelv. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 753–782.
- Pléh Csaba 2006b. Pszicholingvisztika. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 725–752.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes 2002. A szabályok és a kettős disszociációs elv a nyelv agyi reprezentációjában. In: Vizi E. Szilveszter – Altrichter Ferenc – Nyíri Kristóf – Pléh Csaba: *Agy és tudat*. Books in Print Kiadó, Budapest. 153–168.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes – Kas Bence 2008. A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 789–852.
- Rácz Endre 1968. Mondattan. In: Bencédy József – Fábíán Pál – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 205–458.
- Saffran, Jenny R. – Aslin, Richard N. – Newport, Elissa L. 1996. Statistical learning by 8-month-old infants. *Science* 247: 1926–1928.
- Schreuder, Robert – Baayen, Harald R. 1997. How complex simplex words can be. *Journal of Memory and Language* 37: 118–139.
- Stemberger, Joseph P. – MacWhinney, Brian 1986. Form-oriented inflectional errors in language processing. *Cognitive Psychology* 18: 329–354.
- Stine, Elizabeth Ann L. 1990. On-line processing of written text by younger and older adults. *Psychology and Aging* 86/5: 68–78.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben – különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Tudományos Füzetek 245. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Taft, Marcus – Forster, Kenneth I. 1975. Lexical storage and retrieval of prefixed words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 14: 630–647.
- Thuma Orsolya – Pléh Csaba 2001. Kétértelműség és dekompozíció a magyar nyelvben. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest. 39–53.
- Velcsov Mártonné 1968. Alaktan. In: Bencédy József – Fábíán Pál – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 87–204.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Warren, Richard M. 1970. Perceptual restoration of missing speech sounds. *Science* 167: 392–393.
- Winkler István 2003. Hangok szervezése és leképezése. In: Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest. 151–170.

Summary

Morphosyntactic rules and psycholinguistics

In today's linguistic works on morphology and syntax researchers tend to speak about regular and irregular forms, i.e. they operate with a morphosyntax which depends on analytic units and categorical rules. In this paper I attempt to point out the untenability of these conceptions, then I would like to outline a concept that harmonizes with the processes of first language acquisition and latter linguistic socialization. On the basis of psycholinguistic experiments I argue that the grammar does not appear ex nihilo but it evolves gradually: it takes form while settling on the sound sequence-prototypes which develop at the early stage of language acquisition (it is formed as their organic continuation), then it works accordingly. Consequently, we should reckon with a more complex grammar based on phonotactic samples, although that grammar has more or less analytical features, it still keeps the original, holistic-phonotactic features of its organization.

„...hogy legyen a víznek lefolyása...”

Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére

Szerkesztette

BENŐ ATTILA, FAZAKAS EMESE, KÁDÁR EDIT

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KOLOZSVÁR, 2013